כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען

כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ וּכְמַעֲשֵׂה אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי מֵבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה לֹא תַעֲשׂוּ וּבְחֻקֹּתֵיהֶם לֹא תֵלֵכוּ: אֶת מִשְׁפָּטַי תַּעֲשׂוּ וְאֶת חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ לָלֶכֶת בָּהֶם אֲנִי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם: וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם אֲנִי ה׳: (פרק יח פסוקים ג-ה, פתיחה לפרשת עריות)

אַל תִּטַמְּאוּ בְּכָל אֵלֶּה כִּי בְכָל אֵלֶּה נִטְמְאוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אֲנִי מְשַׁלֵּחַ מִפְּנֵיכֶם: וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וָאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ וַתָּקִא הָאָרֶץ אֶת יֹשְׁבֶיהָ: ... וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת מֵחֻקּוֹת הַתּוֹעֵבֹת אֲשֶׁר נַעֲשׂוּ לִפְנֵיכֶם וְלֹא תִטַּמְּאוּ בָּהֶם אֲנִי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם: (פרק יח כד-ל, סיום פרשת עריות).[1]

ויקרא רבה פרשה כג סימן ז

אמר ר׳ ברכיה: אמר הקב״ה למשה: לך אמור להם לישראל: בני, כשהייתם במצרים הייתם דומים כשושנה בין החוחים. עכשיו אתם באים לארץ כנען היו דומים לשושנה בין החוחים. היזהרו שלא תעשו לא כמעשי אלו ולא כמעשי אלו. לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם: ״כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו ובחוקותיהם לא תלכו״.[2]

ויקרא רבה פרשה כג סימן ב

רבי אליעזר פתר המקרא [הפסוק כשושנה בין החוחים] בגאולת מצרים. מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים היא קשה על בעלה ללוקטה, כך היתה גאולתן של ישראל קשה לפני הקב״ה ליגאל. זהו שכתוב: ״או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי״ (דברים ד׳ לד׳) - אלו ערלים ואלו ערלים, אלו מגדלי בלורית ואלו מגדלי בלורית, אלו לובשי כלאים ואלו לובשי כלאים. אם כן, לא הייתה נותנת מדת הדין לישראל שייגאלו ממצרים לעולם![3] אמר ר׳ שמואל בר נחמני: אילולי שאסר הקב״ה עצמו בשבועה לא נגאלו ישראל לעולם.[4]

ויקרא רבה פרשה כג סימן ט

תני רבי חייא: למה ״אני ה׳״ - כתוב שתי פעמים[5]: אני הוא שפרעתי מדור המבול ומסדום וממצרים, ואני עתיד ליפרע ממי שהוא עושה כמעשיהם ... אמר רבי שמלאי: כל מקום שאתה מוצא בו זנות, אנדרלמוסיה באה לעולם והורגת טובים [יפים] ורעים.[6] ... ר׳ עזריה בשם רבי יהודה ברבי סימון ור׳ יהושע בן לוי בשם בר קפרא: מצינו שעל הכל הקב״ה מאריך רוחו חוץ מן הזנות. ויש לו מקראות הרבה ...[7]

---

[1] שלש פעמים ״אני ה׳ ״. דברים פשוטים וברורים: אתם בני ישראל לא תדרדרו לפריצות ולשחיתות המינית של המצרים שמשם באתם מחד גיסא ושל הכנענים שלשם אתם הולכים מאידך גיסא. זאת תהיה הייחודיות והמוסריות שלכם. אפילו הקשר לפרשת נח שם גילה כנען את ערוות אביו ע״י העמדת שם (עם ישראל) כנגד חם (מצרים וכנען) די מתבקש מהפסוקים עצמם ללא צורך בדרשות רבות.

[2] מדרש זה אכן הולך יחד עם פשט הפסוקים וממשיך את קו המחשבה הברור שלהם. הוא מוסיף את הדימוי היפה של ״שושנה בין החוחים״ ומעצים בכך את הייחודיות שמצופה מעם ישראל. מדרשים רבים יש על ״שושנה בין החוחים״ (ויקרא רבה פרשה כג׳ בה אנו עוסקים, שיר השירים רבה ועוד) כסמל הייחודיות של עם ישראל מול הסביבה הגויית. אבל בהקשר של עריות יש ל״שושנה״ גם משמעות נוספת של שמירה על הלכות נידה. ראה ״כשושנה אדומה ראיתי״, בסיפור על יכניה מלך יהודה שהיה בכלא של נבוכדנצר ושמירעם, אישתו של נבוכדנצר, התערבה למענו. ויקרא רבה בפרשתנו, סוף פרשה יט׳.

[3] הדוגמאות שמביא הדרשן, בפרט בלורית וכלאיים, מעוררות חשד שהוא התכוון יותר לדורו מאשר ליוצאי מצרים. אבל בהזדמנויות אחרות כבר הבאנו מדרשים רבים שישראל היו שקועים במ״ט שערי טומאה ועובדי עבודה זרה במצרים (ראה דברינו משכו וקחו לכם בפרשת בא). בחרנו במדרש זה משום שגם הוא דורש את ״שושנה בין החוחים״, אך הפעם לא כל כך בשבחה של השושנה, שכבר לא ניכר ההבדל בינה לבין הקוצים. הייחודיות המוסרית של עם ישראל איננה תמיד מובטחת.

[4] כך הוא במקבילות רבות, כגון: שיר השירים רבה פרשה ב, פסיקתא רבתי פיסקא טו, כולם על יציאת מצרים. אבל ברות רבה פתיחתא א, בתקופת השופטים, שרי אומות העולם הם שמקטרגים: ״אלו עובדין עבודת כוכבים ואלו עובדין עבודת כוכבים, אלו גלו עריות ואלו גלו עריות, אלו שפכו דמים ואלו שפכו דמים, אלו יורדין לגן עדן ואלו יורדין לגיהנם?״, ותשובת הקב״ה, לאחר שסניגורם של ישראל - הוא מיכאל - השתתק, היא: ״בצדקה שעשיתם את עולמי על שקבלתם את תורתי, שאילו לא קבלתם את תורתי הייתי מחזיר אותו לתוהו ובהו״.

[5] ״אני ה׳ ״ מופיע שלוש פעמים, ״אני ה׳ אלהיכם״ - שתי פעמים. וראה דברי ר׳ ישמעאל בתחילת המדרש שם על ״אני״ ו״אינ״. אם לא תעשו כמעשה מצרים וכנען - ״אני ה׳ אלהיכם״ ואם תעשו כמעשיהם - ״איני ה׳ אלהיכם״.

[6] מדרש זה מצטרף לכאורה למדרש הראשון וממשיך את פשט הפסוקים. אלא שדא עקא, הדגש על עריות וזנות שאינם ״עוד מצווה״, אלא משהו יסודי ביותר שהוא בבסיס הקיום החברתי הכלל-אנושי וגם הטובים והיפים לא יימלטו אם הסביבה מושחתת; דגש זה מעורר מחשבה שאולי דברים אלה אינם ייחודיים רק לעם ישראל ״ויש לו מקראות הרבה״, כולל תוכחות רבות של נביאי ישראל.

[7] כאן מביא המדרש את זנות ״בני האלהים ובנות האדם״ של סוף פרשת בראשית ואת מעשה לוט ובנותיו בפרשת וירא, וכנגדם את יוסף שלא חטא בזנות. ואנו נשלים המקראות בדברינו שיטים של זנות על בנות מואב בפרשת בלק ערב הכניסה לארץ. אבל נראה

ספרא (תורת כהנים) אחרי מות פרשה ט - "כמעשה ארץ מצרים"

ר׳ יוסי הגלילי אומר: אחר שהכתוב שוקל מעשה ארץ מצרים כמעשה ארץ כנען ומעשה ארץ כנען כמעשה ארץ מצרים, מפני מה זכו הכנענים לישב בארצם ארבעים ושבע שנים? שנאמר: ״וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים״. אלא בשביל שכר שכבדו את אברהם אבינו שאמרו לו: ״שמענו אדוני נשיא אלהים אתה בתוכנו״. בני אדם שכבדו את אברהם אבינו זכו לישב בארצם שבע וארבעים שנה.[8] .....

״ובחוקותיהם לא תלכו״ יכול לא יבנו בניינות ולא יטעו נטיעות כמותם?[9] תלמוד לומר: ובחקותיהם לא תלכו, לא אמרתי אלא בחוקים החקוקים להם ולאבותיהם ולאבות אבותיהם. ומה היו עושים? האיש נושא לאיש והאשה לאשה, האיש נושא אשה ובתה והאשה ניסת לשנים לכך נאמר: ״ובחקותיהם לא תלכו״.[10]

ספרא אחרי מות פרשה ט ד"ה פרק יג

היה רבי ירמיה אומר: אתה אומר, מנין אפילו גוי ועושה את התורה הרי הוא ככהן גדול? תלמוד לומר: ״אשר יעשה אותם האדם וחי בהם״. וכן הוא אומר, ״וזאת תורת הכהנים והלויים וישראל״ לא נאמר כאן, אלא ״וזאת תורת האדם ה׳ אלהים״.[11] וכן הוא אומר, ״פתחו שערים״ - ״ויבא כהנים ולויים וישראלים״ לא נאמר, אלא ״ויבא גוי צדיק שומר אמונים״. וכן הוא אומר, ״זה השער לה׳ ״ - ״כהנים לווים וישראלים״ לא נאמר, אלא ״צדיקים יבאו בו״. וכן הוא אומר: ״רננו״ - ״כהנים לויים ישראלים״ לא נאמר כאן, אלא ״רננו צדיקים בה׳ ״. וכן הוא אומר: ״הטיבה ה׳ ״ - ״לכהנים ללויים לישראלים״ לא נאמר כאן, אלא: ״הטיבה ה׳ לטובים״. הא אפילו גוי ועושה את התורה הרי הוא ככהן גדול.[12]

״את משפטי תעשו״ - אלה הדברים הכתובים בתורה שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן, כגון: הגזלות והעריות ועבודה זרה, וקללת השם ושפיכות דמים. שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן. ואלו שיצר הרע משיב עליהם ואומות העולם עובדי ע״ז משיבין עליהם, כגון: אכילת חזיר ולבישת כלאיים וחליצת יבמה וטהרת מצורע ושעיר המשתלח ...[13]

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) פנחס בן יאיר עמוד 481

״כִּי תָבֹאוּ אֶל אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם לַאֲחֻזָּה וְנָתַתִּי נֶגַע צָרַעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶם״ (ויקרא יד לד) - מה היא ״לאחוזה״? אמר להם: מתחילה, מפני שהיתה הגזירה זו עליכם שתשעבדו בארץ מצרים, מה כתיב שם: ״וישב ישראל בארץ מצרים ויאחזו בה״ (בראשית מז כז) - הארץ היתה אוחזת בהם ותופסת אותם, ואילו היה

שהביקורת הקשה ביותר היא משום שאחד מארבעה הדברים שבני ישראל שמרו במצרים, ובזכותם נגאלו, היא עריות. ראה הדרשות על ״גן נעול אחותי כלה״, כגון: שיר השירים רבה פרשה ד ופסיקתא דרב כהנא פיסקא יא, במדבר רבה כ כב.

[8] משום שהטענה נגד עריות ופריצות היא טענה מוסרית כלל-אנושית, אי אפשר להתעלם מצדדים חיוביים שיש גם לאנשים כאלה. בפרט כאשר המעשה החיובי (מתן כבוד, דרך ארץ שקדמה לתורה) הוא כלפי אברהם שהוא ״אב המון גויים״ ובעצמו מכבד אפילו את אנשי סדום. וכך גם ערכים אנושיים כלליים של בנייה ונטיעה - יישובו של עולם - שבפיסקה הסמוכה.

[9] בנייה ונטיעות אינם דברים של מה בכך. ראה ויקרא רבה כה ג: ״ר׳ יהודה בר׳ סימון פתח: אחרי ה׳ אלהיכם תלכו (דברים יג, ה). וכי אפשר לאדם לבשר ודם להלוך אחרי הקב״ה? ואתה אומר: ובו תדבקון (שם יג, ה), וכי אפשר לבשר ודם לעלות בשמים ולהידבק באש? אלא מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב״ה אלא במטע תחילה, שכתוב: ויטע ה׳ אלהים גן בעדן (בראשית ב, ח). אף אתם, כשאתם נכנסין לארץ ישראל, לא תתעסקון אלא במטע תחילה: כי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל״. מדרש זה הוא בסוף פרשת קדושים אשר במרבית השנים מחוברת לפרשת אחרי מות. הקשר בין פרשת עריות שבסוף אחרי מות לבין בניין ארץ ישראל ונטיעותיה שבסוף פרשת קדושים, איננו איפוא מקרי.

[10] כיון שלעתים קרובות (מדי) עושים שימוש בפסוק זה באופן גורף על ״חוקות הגויים״, כדאי לזכור מדרש זה.

[11] שמואל ב׳ ז׳ יט׳ בתפילת דוד כאשר נתן מבשר לו שלא הוא יבנה בית המקדש. ועל הקשר של עניין זה לפרשתנו ועניינו, הן במילה ״אדם״ והן במילים ״ה׳ אלהים״, יש הרבה מה לשאול ומה לדרוש וחבל שאי אפשר לשאול את ר׳ ירמיה למה בדיוק התכוון. ראה שמואל ב׳ שם.

[12] מדרש זה הוא ללא ספק בית אב לגישה האוניברסלית \ הומניסטית של חז״ל. ההכרה ב״גוי״ המוסרי בולטת לא רק על רקע עושר ומגוון הפסוקים שהמדרש מביא (״גוי צדיק״, ״לטובים״, ״שומר אמונים״ וכו׳), אלא בעצם המיקום שלו בלב פרשת עריות. בים הפסוקים הפותחים וחותמים את פרשת עריות, שבה מצווים בני ישראל להיות שונים מסביבתם הגויית (ישראל כנגד מצרים וכנען, שם כנגד חם), צד את עינו של ר׳ ירמיה דווקא הפסוק: ״אשר יעשה אותם האדם וחי בהם״. גישה זו היא אולי מהפכנית לעומת פשט המקרא, אבל לא מול מדרשים אחרים, כולל מדרשי הלכה שלומדים מהפסוק הזה את ההלכות של פיקוח נפש ואת הסיבות מדוע שפיכות דמים ועריות אינם נדחים מפני פיקוח נפש (ראה רש״י סנהדרין עד׳ ע״א ״סברא הוא״). ולפי ר׳ ירמיה, לפחות, נראה שפשוט הוא שדין יי״הרג ואל יעבור בשפיכות דמים ועריות חל גם גוי. אך לא כל המדרשים מסכימים עם גישתו האוניברסלית של ר׳ ירמיה וגם בספרא שבפרשתנו יש דעות אחרות. וגם במקבילות למדרש זה, בסנהדרין נט׳ ע״א ובבא קמא לח׳ ע״א הגישה כבר קצת מרוככת.

[13] זהו אחד המקורות הראשיים להבחנה בין מצוות שכליות למצוות שמעיות (רמב״ם, ספר החינוך ועוד). בראש רשימת המצוות השכליות, שכל אדם באשר הוא אדם צריך להבין מעצמו, נמצאות גזילה ועריות. מעניין שעבודה זרה גם היא נמנית במצוות השכליות – והיעלמות הפגאניזם לאורך ההיסטוריה תוכיח. מעניין גם שאומות העולם שטוענות נגד המצוות השמעיות מכונות ע״י הדרשן ״אומות העולם עובדי עבודה זרה״ ... וזה כבר מעבר לענייננו הפעם.

מבקשים לצאת מתוכה קודם לכן לא היו יכולים עד שבא הקץ שהם חייבין. לפיכך כתיב: ״ויאחזו בה״ - כאדם שאוחז בו בעל כורחו. אבל כיון שבאו לארץ כנען, אמר להם הקב״ה: לא תהיו סבורים שאתם נאחזים בה ויש עליכם עוד שעבוד אחר, חייכם ברשותכם היא. אתם אוחזים ותופסים אותה, היזהרו בכם פן תחרב הארץ ממעשיכם הרעים. ונתתי נגע צרעת ...[14]

שבת שלום
מחלקי המים

[14] מקור מדרש זה הוא בראשית רבה (תיאודור-אלבק) כ״י וותיקן פרשת ויגש פרשה צה: ״וישם אותה יוסף וגו׳ וישב ישראל בארץ מצרים וגו׳ - הכה אתמר ויאחזו בה ולהלן אתמר אשר אני נותן לכם לאחזה (ויקרא יד לד)! אלא, כן ארעה צרתון למגבי שטרה מינהון לפיכך הוא אומר: ויאחזו בה. ברם להלן: אשר אני נותן לכם לאחוזה, אם זכיתם לאחזה ואם לאו אתם גולים ממנה״. ראה נוסח גם במדרש תדשא פרק יז. הדרשן מעמת את ״ויאחזו בה״ של בני יעקב בארץ מצרים (לאחר שאמרו לפרעה: ״לגור בארץ באו עבדיך״), בסוף פרשת ויגש, עם ״לאחוזה״ ו״ארץ אחוזתכם״ בפרשת מצורע בדין צרעת הבית. ראה דברינו צרעת הבית שם. בארץ מצרים, אולי בכל גלות, הארץ אוחזת בעם, עד שיגיע הקץ, עד שייגבה השטר. בארץ ישראל, היא ארץ כנען, העם צריך לאחוז בארץ, לתפוס אותה. היא ברשותו ולא הוא ברשותה. אך דא עקא, שרשות זו היא על תנאי. אם לא יהיה העם נאמן למצוות הארץ, אם לא ייאחז בה כראוי, אם ינהג כמעשה הכנענים אשר גרו בה לפניו, יבוא נגע הצרעת.